

Araştırma Makalesi/Research Article**Ticaret Ahlakı - Tarihsel Bir İnceleme - Konya Örneği***Commercial Ethics - A Historical Review - Case of Konya***Seyit TAŞER*****Öz**

Her mesleğin gerektirdiği bilgi, donanım, kabiliyet ve tecrübe ayrı ayrıdır. Fakat ortak olan temel kriterlerden en önemlisi ahlakıdır. Ticaretle uğraşmak her şeyden önce bir peygamber mesleği olduğu bilinciyle hareket etmeyi gerektirir. Diğer taraftan bu konuda tarihten alınabilecek güzel dersler vardır. Çeşitli kıssalar veya özlü sözler ticaretle ahlaki hassasiyetler konusunda, ticaretle uğraşanlara yol gösterir.

Bir şehrin tarihi, kültürel ve turistik zenginlikleri o şehri gerek yerelde gerekse dünya ölçeğinde tanıtan öncelikli unsurlardır. Bu zenginlikler şehir hakkında belli bir kanaat oluşmasını sağlar. Fakat uzun vadeli olarak bu kanaat üzerinde etkili olan en önemli husus, o şehrin insanıdır. Şehir ve şehirlileri temsil edenlerin başında ise esnaf ve tüccarlar gelir. Bu ve sair nedenlerle ticaret ahlakı önem taşır. Konunun tarihsel nitelikleri ise sosyal yaşamın yakından tanınmasına bağlı olup, geniş bir sahada ayrıntılı bir inceleme ve araştırma gerektirmektedir. Tarihte veya günümüzde ticari hususlarda zaman zaman insanların tutumu, alışkanlığı, kültürü veya karakteri kapsamında olumsuz durumlarla karşılaşılabilir. Bununla birlikte tarihte ticaret hayatında hassas bir şekilde davranılmıştır denilebilir. Zira bu konuda izlenen örnek davranışlar Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna karşı ilgi ve alaka uyandırmıştır. Bu çalışmada Konya örneğinde tarihte ticaret ahlakının yaşama yansımalarının izi sürülmüştür. Bununla birlikte farklı kaynakların değerlendirilmesi konuyla ilgili akademik yayınların artmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konya, Ticaret, Ahlak, Tarih.

Abstract

The knowledge, equipment, skills and experience required by each profession are separate. But the most important common criteria is morality. Dealing with trade requires, above all, the awareness that it is a prophet's profession. On the other hand, there are good lessons to be learned from history. Various parables or concise remarks provide guidance to those dealing with moral sensitivities in trade.

The historical, cultural and touristic richness of a city are the primary elements that promote the city both locally and globally. These riches provide a certain opinion about the city. But the most important factor that has a long-term impact on this opinion is the people of that city. Representing the city and the city, the tradesmen and traders come first. Trade ethics is important for these and other reasons. The historical characteristics of the subject depend on the close recognition of the social life and require a detailed examination and research on a wide area. From time to time in commercial matters in the past, people's attitudes, habits, culture or

Geliş Tarihi/Received: 07.03.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 30.10.2019

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Konya/Türkiye, staser@erbakan.edu.tr, ORCID:0000-0002-2236-4644.

character can be encountered in the context of negative situations. However, it can be said that history has been treated in a sensitive way in trade life. This is because the exemplary behaviors on this subject have aroused interest and relevance to the Ottoman Empire and society. In this study, traces of reflections of trade ethics on life have been traced in history of Konya. However, the evaluation of different sources will increase the number of academic publications on the subject.

Keywords: History, Trade, Konya, Morality.

GİRİŞ

Ticaret ahlakı üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri Prof.Sabri Erturhan'a aittir. Çalışma İslam'da hukuk-ahlak bütünlüğü kapsamı içerisinde ticaret hukuku konusuna yönelik gerçekleşmiştir. Abdus-semi El-Mısri'nin İslam'da Ticaret Adabı adlı eseri Ramazan Şimşek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İşletmelerde İş Ahlakı üzerine Ahmet Diken ve Meral Erdiren Çelebi tarafından kitap bölümü hazırlanmıştır. Yine, Taha Eğri ve Lütfi Sunar tarafından Türkiye'de İş Ahlakı üzerine çalışma yapılmıştır. Bu makale ve kitaplara bakıldığı zaman günümüz iş ve ticaret ahlakı ve özellikle İslam dini kaynakları açısından konunun ele alındığı görülür. Ticaret ve iş ahlakının güncel çerçevede değil de tarihi açıdan incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda Dilaver Selvi'nin Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü başlıklı makalesi vardır. Bu çalışmada ahilik ve tasavvufun zaten kavram karşılığı olan güzel ahlak arasındaki ilişkiden söz edilmiştir. Bununla ilişkili diğer bir örnek Kadir Özköse'nin Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi adlı makalesidir. Diğer taraftan ticaret ahlakının tarihi yönüne ilişkin bir diğer önemli çalışma olan, Nejat Bozkurt'un Ticaretin Felsefesi, Tarihi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar adlı makalesinde, tarihte geçerli olan söz senettir durumunun artık yerini sözleşmelerin aldığı değerlendirilmesi yapılır. Tarihten yakın döneme kadar bilim adamlarının meseleye yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Berrak Kurtuluş da, geçmişten günümüze ticaret ahlakı konusunu ele almıştır. Ahmet Vecdi Can vd. Kutadgu Bilig'de Ticari Hayat ve Etik konusunu incelemiştir. Emine Yeniterzi de makalesinde Divan Şiiri'nde Son Dönem Osmanlı'da toplumsal, iktisadi ve ahlaki çözülmeyi ele almıştır. Dolayısıyla ticaret ahlakı ve konunun tarihsel yönü farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Burada ise konu mekân yönüyle sınırlandırılarak belli bir vilayet üzerinden irdelenmiştir. Diğer taraftan konuyla ilgili elde edilebilen arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Farklı başlıklar altında ve özellikle sosyal tarihle ilgili yapılan çalışmalardan, bu konuyu destekleyebilecek içeriklere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Gerek yurtiçinden gerekse yurt dışından gelen kimselerin öncelikli tanıdığı bildiği, gördüğü insanlar o şehrin esnafları, tacirleridir. İş veya gezi amaçlı bir ziyarette bulunan turist veya seyyah kalacak bir yer bulmak için esnafla görüşecek, diğer ihtiyaçları için de yine farklı esnaf kolları ile karşılaşacaktır. Böyle olunca bir

şehrin güzel bir imaj oluşturabilmesi, hatırı sayılır bir itibara sahip olabilmesi noktasında ahlakilik ilkesinin ticarete önemli bir yeri vardır.

Toplumsal hayatı düzenleyen kurallar yazılı ve yazısız olmak üzere tasnif edilir. Yazılı kurallar hukuki, yazısız kurallar örfidir. Hukuk kurallarına uygun davranmayanlar için devlet tarafından uygulanan cezai bir yaptırım vardır. Örf, adet, gelenek ve göreneklere uyulmadığında ise sosyal bir yaptırım söz konusudur. Gerek ailede, gerek toplumsal hayatta uyulması gereken ahlaki kurallar da yazısızdır. Fakat dini kaynaklarda yer alan kuralların birçoğu ahlaki kaidelerden söz eder.

Din ve ahlak arasındaki temel ilgiyi belirten hadis şöyledir: “Dinin yarısı edeptir, ahlaktır” (diyanet.gov.tr). Ahlaki kaideleri içeren kaynaklar olarak Kuran ve hadisler temel düsturlardır. Ahlaki kuralların yaptırım gücü daha çok kişinin dini ve vicdani hassasiyeti ile ilgilidir. Ahlaki kaidelere uyulmadığı zaman kişinin vicdani bakımdan kendini rahatsız hissetmesi, insani bir haslet olarak beklenir. Fakat bu insani hasleti kaybetmiş birey vicdanını da dinlemeyebilir. Örneğin bir esnaf malını kötü veya eksik olduğunu bilerek müşteriye bir şekilde satmak ister ve sattıktan sonra vicdani olarak herhangi bir şey hissetmezse bu insanın ticarete devamı toplum için faydalı olmayabilir. Bazı insanlar ise, ahlaki kurallara uymayan bir davranış sergilediğinde bunun muhasebesini kendiyile yapar, bir suçluluk duygusu hisseder. Dolayısıyla ticarete ahlakiliği sağlayacak en önemli unsur veya yaptırım gücü kişinin vicdanındadır.

Tabi tek yaptırım bu olmayabilir. Mesela tarihte ticarete ahlakiliğe riayet etmeyenler için askerlik şartı vardı. Osmanlı Devleti’nde XIX. asırda ticaretin faydalarını ihlal edenlerin askere gelerek ömrü boyunca burada kalmaları kararı alınabiliyordu (Bildik, 2010:300). Ticaret ve ahlak meselesinin manevi değil maddi kazançla ilişkilendirilmesi de meselenin bir başka boyutudur. Bu anlayış aslında her meslek için geçerlidir. Birçok mesleğin odağında insan vardır. Özellikle toplumsal alanda faaliyet yürütenler bir şekilde insanlarla iletişim ve etkileşim halindedirler. Tüccar veya esnaflar ise daha fazla oranda insanlarla iç içedir. Mesleğini severek yapan güler yüzlü, dürüst, ahlaklı bir tüccarın belki herkesten çok insanlara ihtiyacı vardır ve insanı kazanmalıdır. Dolayısıyla müşteri memnuniyeti ve hizmet etmiş olmanın kazandırdığı manevi hazzı değil de maddi kazancın ön plana alınması meseleye tamamen ticari gözle bakılması bir takım olumsuzlukları beraberinde getirebilir.

Ticaretle uğraşanların birçok meslek koluyla da ilişkisi vardır. Bunlardan biri de eğitimidir. Mesela özel okullar, kurslar, özel ders verenler vb. eğitimci olmanın yanında aynı zamanda ticari olarak da çalışmalarını yürütürler. Fakat asla işin ticari tarafı eğitimin önüne geçmemelidir. Sağlık alanında da aynı şekilde örnekler verilebilir.

Ticarette doğru yol üzere hareket edebilmek önemli bir düsturdur. Bunun sürdürülebilirliği de çok önemlidir. Zira herhangi bir iş yerinin açılışı ve sonrasındaki birkaç aylık zaman zarfında müşteri ile iyi ilişkiler kuran, ahlaki ölçülere riayet eden bir esnafın daha sonrasında aynı kaliteyi koruyamaması, aynı çizgide devam edememesi kazandığı itibarı olumsuz etkiler. Ticari ilişkilerde meselenin yalnız maddi boyutuyla ele alınması ve çıkar odaklı bir anlayışla hareket edilmesi yerine güven odaklı bir süreç yakalanması daha verimli sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ahlaklı, dürüst tüccarlar güzel sözlerle yad edilip saygınlık kazanmaktadırlar. Güler yüzlü, samimi, dürüst, saygılı, ciddi esnaf veya tüccarı müşteri nerede olsa arayıp bulacaktır. Zaman zaman ticarete ahlaki hassasiyete uygun olmayan durumlar ise insanların güvenini zedeleyebilir.

Tarihsel süreçte ticari konuda ahlaki hassasiyet denilince hemen aklımıza geliveren bazı örnekler vardır. Bunlardan biri mesela Osman Bey zamanında gayr-ı Müslim tüccarın malını çalan bir Müslim'in cezalandırılarak, çaldığının iade edilmesinin sağlanmasıdır. Burada bir adalet örneği sergilenmiş ve haklı olanın hakkı Müslim olsun gayr-ı Müslim olsun iade edilmiştir.

Çeşitli kanuni metinlerle ticari konularda düzenleme yapılırken, hayvanların dahi haklarını savunan bir anlayış tarihten günümüze ışık tutmuştur. Mesela, bir merkebin taşıyabileceği yük miktarı belirlenmiş ve ihtisap ağaları bu yükü kontrol etmişlerdir. Şayet yük, belirlenen sınırın üstünde ise ceza kesilmesi söz konusu olmuştur. Mesela XVI. Yüzyılda II. Bayezid zamanında Bursa, Edirne ve İstanbul için düzenlenen İhtisab Kanunnamesinde at, katır ve eşek ayağının gözetilmesi semerininin gözetilmesi, ağır yük vurulmaması konuları üzerinde durulmuştur (Kırımlioğlu, 2017:106). Yine Sultan III. Murad'ın fermanında hayvanların sahiplerince iyi beslenmeleri gerektiği, belli bir ağırlıktan fazlasının yüklenmemesi gereği belirtilmiştir. Hatta yük hayvanlarının haftanın bir günü dinlenmeleri emri verilmişti. Görevlendirilen memurlar bu emir kapsamında esnafı kontrol edecekti (Afyoncu, 02.07.2017).

Bir başka örnekte ise, genel ekonomik gelişmelerden zarar gören esnaf ve tüccarların zararının telafı edildiği görülür. Osmanlı Devleti'nde mallarının değerini kaybettiğini düşünen bir tüccar, bunun sorumlusu olarak hükümdar ve devlet yönetimini görmektedir. Bu nedenle serzenişte bulunur. Bunun duyulması üzerine konu üzerinde hemen değerlendirme yapılmış, tüccarın zararları telafı edilmiştir. Dolayısıyla tüccarın müşteriye hakkaniyet ölçüsünde davranması konusuna verilen ehemmiyet, tüccarın hakları bakımından da aynen muhafaza edildiği görülür.

Yine Fatih Sultan Mehmed'in tebdil-i kıyafet çarşısı denetiminde olduğu bir sırada müşteri olarak girdiği bir esnaftan bal ve sabun almak istediğini belirtmesi

üzerine; balı tartıp veren esnafın “Sabunu da komşumdan alın o siftah yapmadı henüz” demesi ticarete ahlakiliğin tarihsel yönüne verilebilecek klasik bir örnektir.

Osmanlı Devleti’nde ahilik teşkilatı ile esnaf ve tüccarların uyması gereken kaideler belirlenmişti. Bunun yanında ihtisap ağaları veya muhtesipler yani bir nevi zabıta teşkilatı ile de kontrol sağlanıyordu. Bu sistemle bir taraftan esnaf ve tüccarın ahlaki yönleri de değerlendiriliyor, bazı ahlaki olmayan davranışlar uyarılıyordu.

Muhtesip esnafı denetlerken, esnaf ahilik ilkeleri kapsamında kontrollü hareket ediyordu. Üyelerin meslek ahlakına uygun veya uygun olmayan davranışları tespit ediliyor ve çeşitli cezalar da veriliyordu. Bir esnafın yaptığı olumsuz davranış diğer meslek erbaplarını da töhmet altında bırakabileceği düşüncesiyle hoş karşılanmazdı. Dolayısıyla esnaf da birbirini kontrol edebiliyordu. Muhtesipliğin temelinde kişinin ahlaki yapısı ile meslek ahlakını buluşturmak vardı. Genel ahlakın korunması, hileli satışlar yapılmaması, pazar ve sokakların denetlenmesi gibi konular muhtesibin uhdesinde idi (Bildik, 2010:81-121).

Günümüzde iş ahlakı veya mesleki ahlak ticarete veya ekonomik faaliyetlerde rasyonel bir anlayışla ele alınmaya başlamıştır. Oysa büyük oranda toplumsal fayda temelinden meseleye yaklaşılmalıdır. Zira artan rekabet sonrasında daha fazla kar elde etme düşüncesi ahlaki kuralların zorlanmasına neden olur. Günümüzde ahlaki kurallara uymanın işletmecilere sağlayacağı yararlılardan bahsedilmek suretiyle de, ahlakilik sağlanmaya çalışılmaktadır (Eğri&Sunar, 2010:44,46). Bu noktada rasyonel anlayış ile ahlakiliği bir şekilde birleştirme çabası ortaya çıkar. Sonuçta dürüst ahlaklı bir ticaret gerçekleşir. Fakat hadisenin sonucu kadar sebep de önemlidir. Sebebin rasyonel değil de manevi veya vicdani olması davranışı daha yüce kılacaktır.

Meslek ahlakı her meslek için ayrı maddeler ihtiva eder. Farklı meslekler farklı koşullar içerir (Eğri&Sunar, 2010:53). Ahilik teşkilatı ile belirlenen ve her türden esnafı kapsayacak kurallar ticaret ahlakının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu kuralları içeren hususlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Unlu madde mamulünün pişmesi, ağırlıklarına kadar göreceği işlem; kasapların, türlü kasaplık hayvanlarının özellikleri, fiyatı, temizliği; aşçıların her türlü yemeği nasıl pişirecekleri ve satış fiyatları; garsonların, lokantalarda kullanılan araç gereçlerin temizliği, başçıların (kellecilerin), işkembecilerin, tavukçuların, börekçilerin halk sağlığı ve fiyatlar bakımından dikkat edeceği hususlar (Niray, 2002:7). Böylece üretimde belli bir nitelik ve kalite sağlanmış, ticaretin kuralları belirlenmiş olmaktadır. Tarihte ticari hususlarda belirlenen ilkeler dışında yaşanan sosyal siyasi veya ekonomik gelişmelerin ticarete nasıl etki ettiğine bakılabilir. Bunun dışında Konya’da konuyla ilgili belgelere yansıyan örneklere de yer verilecektir.

TİCARETTE AHLAKİLİĞİ ETKİLEYEN AMİLLER

Sanayi inkılabının getirdiği yeni ekonomik düzen ve ticaret ahlakı algısındaki değişimler Müslüman tüccarları etkilememiştir denilemez. Üretim modelinin değişmesi kısa sürede daha fazla üretimin gerçekleşebilmesi önceden alışlagelen sistemden farklılık arz ediyordu. Faiz ve bankacılığın gelişmesi de dini hassasiyetler çerçevesinde hareket eden Müslüman tüccarları etkiledi.

Ticaretin suiistimale yatkın olması, riskli olması, gayr-ı ahlaki yola saptırma ihtimali ve bu konudaki İslami kural ve kaideler Müslüman tüccarların girişimciliğini etkilemekteydi (Tuş, 1993:209). Gayr-ı Müslim halk toplam nüfus içerisinde oran olarak daha az bir rakama tekabül etse de ticaret konusunda daha etkin bir niteliğe sahiptiler. Özellikle XIX. Asır sonlarına doğru Osmanlı Devleti dış ticaretinde önemli bir yeri olan, deniz yoluyla gerçekleşen ticaretin önemli bir kısmı Rum tacirler tarafından yürütülmekteydi.

Ticarette ahilik geleneğinin etkisiyle Müslüman esnaf ve tüccarları ahlaki çizgide tutan faktörlerden biri tasavvuftur. Tasavvuf gerek ahilik geleneği gerekse tekke ve zaviyelerin rolü ile esnaf ve tüccarların davranışlarına ve ticari ilişkilerine tesir etmiştir. Tasavvufun eğitim ve terbiye boyutu; zaviyenin dünyayı algılayışı ve yorumlama biçimi gibi düşünsel hassasiyetler birleşip içselleşince ticarete bakış açısı da muhakkak ki günümüzden farklı idi. Dünyanın ve dünyadaki nimetlerin geçici ve Allah'ın mülkü olduğu inancına sahip bir insan bunu gündelik hayata da yansıtılabildiği ölçüde helal dairesinde kalmaya gayret etti.

Tasavvuf, madde karşısında bir tavır alma anlamında dünyaya kıymet vermeme şeklinde de yorumlanabilir. Tasavvufta aslında dünya kötü değildir, ne aşağıda ne de yukarıdadır. Kötü olan şey insandaki dünya algısıdır. Bu algının insana ne ölçüde tesir ettiği önem arz eder (Erginli, 2006:118-128). Dünya algısının olumsuz tarafı aşırı kazanma hırsını beraberinde getirmesidir. Bunun sonucu da ahlakilikte zafiyetin ortaya çıkma ihtimalidir.

Tasavvufla irtibatlı ticarete ahlakiliğin bir diğer amili ise sabır ve şükürdür. Kanaat sahibi olabilmek, elde ettiğiyle yetinebilmek, sürekli kendinden yüksektekileri değil alttakileri de görebilmek gibi duygu ve düşüncelerin çıkış noktası sabır ve şükürdür. Zira ticari hayatta bazen olağan dışı durumlar nedeniyle uğranılan zararlar söz konusu olabilir. Diğer taraftan ticari rekabette haksızlıklarla karşılaşılabilir. Bu tür durumlarda ahlaki kaidelerin en mühimlerinden olan sabırla hareket etmek önemlidir (Erturhan, 2010:241).

Ahiliğin kurucusu Ahi Baba'nın kalfalıktan ustalığa yükselen bir zanaatkâra öğütlerinde şu hususlar yer alır (Göktaş, 2011:151):

Harama bakma, haram yeme, haram içme,

Doğru, sabırlı, dayanıklı ol,

Yalan söyleme,

Büyüklerinden önce söze başlama,

Kimseyi kandırma, kanaatkâr ol,

Dünya malına tamah etme,

Yanlış ölçme, eksik tartma,

Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini,

Hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve

Kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol

Bu kurallar asırlar öncesinden günümüze kadar gelerek bizlere yol göstermektedir. Gerek esnaf ve tüccarlar gerekse tüm insanlık bu hasletlere riayet etmek durumundadır.

Ticaret, tarihten günümüze gelen meslek grupları içerisinde her zaman ilk sıralarda yer alır. Gazali ticaret, tarım, hayvancılık, avcılık, dokumacılık, inşaatçılık olmak üzere beş sanat sayar. Diğer taraftan ticaret peygamber mesleği olarak bilinir. Gerek dini gerek tarihsel boyutları itibariyle ticaret önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde ticari alanda denetim muhtesipler tarafından yürütülmekteydi. Muhtesipler bazı temel tüketim mallarına narh koymak, denetlemek, tartı ve ölçü aletlerini kontrol etmek gibi görevleri yürütmekteydiler (Ökmen&Yılmaz, 2009:103). Alınan kararların uygulanmasında adaleti sağlayacak olanların ahlaki niteliklerine de önem verilirdi. Sosyal ve iktisadi hayatta veya ticaret alanında kurallar ve kaidelerin tespit edilmiş olması yeterli değildi. Bunların uygulamada tam olarak yerini bulması gerekirdi.

Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin talimatnamesinde kadıların dikkat etmesi gereken hususlardan bahsedilmiştir. Yalancı şahitlerin adaleti etkilemesine izin verilmemesi vurgulanırken, kibir, kötü ahlak, kabalık, sertlik vb. kötü şeylerden uzak durulması gerektiği belirtilmiştir (Şahin, 2013:35). Bu maddeler aslında kadılar kadar diğer meslek gruplarını da ilgilendirmektedir.

Ticaret ahlakı denildiği vakit yalnızca ölçüde tartıda hakkaniyete riayet etmek, malın ayıbını söyleyebilmek, kâr oranını belli bir seviyede tutmak şeklinde konu sınırlandırılmamalıdır. Örneğin günümüzde sıkça karşılaşılan ve belki de birçok müşterinin hoşuna gitmeyen esnaf veya tüccar davranışları vardır. Bunlardan biri de yüksek sesle bağırarak malını satmak isteyenlerdir. Hatta oldukça yüksek sesle ani bir şekilde bağırıldığı zaman insan kulağında hassasiyet oluşabilir. Tarihe bakıldığında bu türden davranışların olmadığı görülür.

Müşteri olmadığı zaman birbiriyle sohbet eden ve birbirlerine ikramda bulunan esnaf, dükkânına yaklaşan müşteriye nazik davranmakta ve malını satmak ve övmek maksadıyla bağırıp çağırmamaktaydı (Yılmaz, 2015:48). Bunun gibi esnafın veya tüccarın müşteriye malını satmak üzere bir anlamda psikolojik baskı oluşturması da ahlaki bir davranış değildir. Diğer taraftan müşterileri rahat ettirecek bir ortam sağlanmalıdır. Küçük, dar, havasız ve temiz olmayan yerler müşterileri olumsuz etkilerken, dört beş esnafın aynı anda o dükkânın içinde muhabbet etmesi ve bu sırada kullanılan ifadelerin uygun olmaması gibi durumlar da müşterilerin hoşnutsuzluğuna sebep olacaktır. Bu noktada tarihten çıkartılabilecek güzel dersler, hasletler, duyarlılıklar ve incelikler de vardır. Tabi tarihte bu manada hiçbir sorun yaşanmamıştır denilemez.

KONYA TİCARETİNDE AHLAKİLİKLE İLGİLİ ÖRNEKLER

Ticaret ve ahlak kelimelerinin gündelik hayata yansımalarının tarihsel örneklerini görebileceğimiz kaynaklar sınırlıdır. Zira bununla ilgili ya bir hatıra tarzında bir çalışma veya monografi şeklindeki çalışmalara bakılabilir. Diğer taraftan seyahatname tarzı eserlerde gündelik hayatı resmeden bir içerik de konuyu aydınlatmaya katkı sağlayabilir. Bunun dışında şeriyeye sicilleri kayıtları değerlidir. Şeriyeye sicilleri ekonomik ve sosyal tarih ile hukuk tarihi açısından önemli kaynaklardır. Kadılar tarafından mahkemede tutulan kayıtlar numaralandırılarak korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Şeriyeye sicillerinde tarihte görülen davaların içeriğine ulaşma imkânı doğmaktadır. Bu davalardan bazıları ticaret konusuyla ilgilidir. Dolayısıyla şeriyeye sicilleri aynı zamanda sosyal tarih açısından da önem taşır. Fakat burada ahlaki boyutla meseleyi ilişkilendirebilecek somut veriler bulmak zordur. Bununla birlikte yorumsal olarak irdelemeler yapılabilir.

Ticarette ahlaki duyarlılıkla ilgili tarihi örnekleri, uygulamaları ve gündelik hayattaki yansımaları görmek için çok geniş bir inceleme yapmak gerekir. Zira ticaret denilince ticaret yolları, hanlar, kervansaraylar, çarşılar vb. hakkında bilgilere rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Çoğu kaynakta bu başlıklar etrafında şümüllü bilgiler mevcuttur. Oysaki gündelik hayatta iktisadi sürecin insanlarda oluşturduğu tesirler hakkında bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte bazı örnekler sunmak mümkündür.

Ticari amaçlarla İslam coğrafyasına gelen Türk tüccarlar, Müslümanları ve İslam dinini gördüler. Böylece bazı tüccarlar İslamiyet'e girmek istediler, Müslüman oldular. Türkistan'da İslam dininin tanınması bu tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. Müslüman tüccarların dürüst bir şekilde alış verişi yapmaları buradaki diğer insanları da etkiledi ve böylece Türklerin İslamiyet'e girişi hızlandı (SBDK, 2018,63).

Ticarette ahlakilik denilince, müşteriye aldatmamak, yalan yere yemin etmemek, hileli ölçüp tartmamak, spekülasyon yapmamak, müşteriye iyi davranmak, ticari işlemleri kayıt altına almak, piyasaya arz edilmeden önce dışarıdan malları karşılayarak, üretici ve tüketicilere zarar vermemek şeklinde maddeler sıralanabilir (Akar, 2018). Bu maddelere ticaretin kurallarını yerine getirmek de eklenebilir.

Bilindiği üzere yabancı tüccarlara Anadolu'da ticaret gerçekleştirebilmesi için verilen berat belgesi vardı. Beratlı bir tüccar ile Konyalı Mehmed Efendi arasında bir dava söz konusu olmuştur. Konu ticaret meclisinde ele alınmıştır. Mehmed Efendi haksız bulunmuştur. Hatta Mehmed Efendi konunun şer'i mahkemede görülmesini talep etmiştir. Fakat isteği uygun bulunmamıştır (Tuş, 1993:213).

Ticari denetim yalnız vicdanla veya ihtisap ağaları ile sınırlı değildi. Mahalle kültürünün de, ticari faaliyetlerin denetiminde önemli bir yeri vardı. Tarihte bir cami, çeşme veya belirli bir yer merkez ittihaz edilip çevresinde mahalle oluşmaktaydı. Mahalle esnafı, tüccarı, esnaf mahalleliyi tanımaktaydı.

Mahallede genel ahlaka aykırı hareketi olanlar, mahallelinin kendi içerisinde oluşturduğu toplumsal bir mekanizma ile kontrol edilmekteydiler. Yanlış yapanlar bu şekilde bir denetimle engellenmekteydi. Hatta Konya'dan bir örnekte mahalleli yanlış yapan o kimseyi mahalleden attırmıştı (Sevici, 2011:28).

Her mesleğin etik kuralları vardır. Ticaretin de kuralları belirlenmiş, hem tacirin hem müşterinin hakları korunmaya çalışılmıştır. Belli bir alanda bir nizamname veya yönetmelikle belirlenen kurallar aynı zamanda o işin ahlaki ve etik sınırlarını da ortaya koyar. Konya'da da bu konuda hassas davranılmıştır. Örneğin Konya'da ayakkabıcı esnafından olmadığı halde diğer vilayetlerden gelerek daha önceki ruhsatları ile ticaret yapmaya çalışan esnafın Meclis-i Vala kararıyla ticaretten men edilmiştir. Böylece oradaki mevcut esnafın koruma altına alınması söz konusudur (Şahin, 2013:88). Bir nevi haksız rekabetin önüne geçilmiştir.

Şeriyeye sicillerine yansıyan ve ticari alanı kapsayan davalar çoğunlukla çeşitli anlaşmazlıklar veya kefillik süreciyle ilgilidir. Örneğin, borçlunun vermesi gereken borcu geciktirmesi vb. konularda sıkıntılar yaşanabilmiştir. Mesela Konya'da Sille Karyesinden bir şahsın zamanında borcunu ödememesi nedeniyle borç miktarı artmıştır. Borçlu Gayr-ı Müslim borcunu ödemediği için, eşi ve çocuğu da bunu ödemek istememiştir. Bununla birlikte davaya bakacak olan naip, borcu tahsil etme yoluna gitmiştir. Bir başka örnekte ise arazi anlaşmazlığıyla ilgili bir durum vardır. Burada tarlasının gasp edildiğini iddia eden biri bulunmaktadır. Fakat bu davada işin aslı farklı çıkmıştır. Zira olayın bir gasp olmadığı tarlanın bir başkasından satın alındığının anlaşıldığı görülür (Eroğlu, 2007:56,57).

Şeriyeye sicillerinde ahlakiliğe örnek bir başka husus da herhangi bir yerde bulunan bir şeyin beyt'ül mala veya hazineye verilmesi ile ilgilidir. Yolda, sokakta herhangi değerli bir şeyin örneğin paranın bulunması halinde bunun hazineye verilmesi gerekmektedir. Yakın tarihle ilgili örneklerle ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşmak mümkündür. Arşivde ticaret konusunda Konya vilayeti kapsamında yüzlerce belge bulunmaktadır. Fakat ticaret ahlakı konusunda yer verilebilecek belge adedi sınırlıdır. Az da olsa bu belgelerin içeriklerine bakılabilir:

Buğday Pazarı ahalişi adına Hasan Efendi Sadrazamlığa yazdığı 27.05.1332 tarihli yazıda kendilerinin ticaret odası ve borsaya kayıtlı olduklarını belirtmiştir. Zahirelerin de yüzde onu ile ilgili belediyenin talebi olmuştur. Fakat Hasan Efendi bu işi perakende yaptıklarını belirterek bu konuda kolaylık talep etmektedir. Aynı zamanda Konya borsası da dürüst çalışanlara yardımcı olduklarını üçkağıtçı ve hilekârlara da taviz veremeyeceklerini belirtmiştir (BOA,DH-İD 40-33). Dolayısıyla bu düstur ile hareket edildiğinde dürüst davranmayanların destek bulamayacağı açıktır.

Ticaret Ahlakı açısından sorunlu olduğu gibi hukuki açıdan da uygun olmayan bir mesele de memurların ticaretle meşgul olması idi. Bozkır kaymakamlığı yaptığı sırada (27 Teşrin-i evvel 1319). Kemal Efendi'nin ücret mukabilinde ticaret yaptığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunun üzerine soruşturma açılmıştır. Şuray-ı Devlet-i Mülkiye dairesi de kaymakamın mahkemeye alınmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Fakat tekrarlanmaması konusunda kaymakam uyarılmıştır (BOA DH-MKT 804-5).

Bir diğer belgede ise Konya Kadınhanı arasında yapılan yol çalışmaları sırasında gerçekleşen ihaleden bahsedilir. Bu ihalede de yolsuzlukla ilgili iddialar ortaya atılmıştır. Bunun üzerine ticaret ve ziraat nezareti konunun tahkiki maksadıyla memur görevlendirmiştir (BEO / 301 – 22554).

SONUÇ

Osmanlı ticari hayatında ticaretin kural ve kaidelerinde, ahlakiliğe değer ve önem verilmiştir. Yine ticaret hukukunda yer alan maddeler ve bunların uygulayıcılarındaki nitelikler gözlemlendiği zaman ilk sıraya ahlakilik konulmuştur. Bu konuda uygulanagelen kaideler kapsamında ticari hayatta örnek bir rol model sergilenmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti klasik dönemi yani XVI. Asır sonlarına kadar siyasi, sosyal veya ekonomik hayat bir bütün şeklinde kemale erişmiş bir mahiyet arz etmekteydi. Fakat diğer alanlarda olduğu gibi ticaret veya ekonomide de XVII. asrın başlarında istenilen seviyede bir gelişme görülememişti. Bunun sosyal hayata yansımaları neticesinde ahlakiliğin ticari hayatta temel düstur olarak yer bulması ilkesinde değişimler olabilmıştır.

Konya’da gerek mahalle kültürünün ahlakiliğe verdiği değer, gerekse ticaret davalarında adalet ilkesine riayet ve borçlunun sorumluluğu, esnaf birlikteliğinin ticaret için gerekli şartları yerine getirmeye riayet etme konusundaki duyarlılıkları, bu konuda ifade edilebilecek örnekler arasında sunulmuştur. Diğer taraftan ticari veya ekonomik hayatın en ince hususlarına kadar ayrıntılı kaideler ortaya konulmuştur. Mesela bulunan kıymetli bir şeyin hazineye verilmesi uygulaması bunu göstermektedir.

Ticaret hakkında zaman zaman gerçekleşen olumsuzluklar ahlaki açıdan olduğu kadar kanunlara uygunluk bakımından da ele alınmalıdır. Ticarete olmaması gereken bazı uygulamalar kanunlara uygun olabilir ama ahlaki açıdan problemlili sayılabilir. Bu durumun tersi de olabilir. Küresel gelişmeler, toplumsal değişimler, teknolojideki ilerlemeler ve dünyada değişen dengeler sonucu ticaret kanunları yeniden düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti de uluslararası piyasada ticareti yeni gelişen sisteme göre yapma ihtiyacı hissederek rasyonel kaidelerle hareket etmeye başlamıştır. Ticaret anlayışında da bu gelişmelere bağlı olarak bir farklılık gözlenmiştir. Bu anlayış değişikliği ticaret tarihinde yaşanan olumsuz örnekleri yakın tarihe gelindiğinde biçimsel olarak etkilemiştir denilebilir. Zira bankalar, ihaleler, faiz vb. yeni kavramlar hem ekonomi hem ticarete yer bulmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA,DH.İD,40-33.

BOA, DH.MKT, 804-5.

BOA,BEO / 301 – 22554.

Afyoncu, E. (2017). Osmanlı’da Hayvanların Tatil Hakkı Bile Vardı <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2017/07/02/osmanlida-hayvanların-tatil-hakki-bile-vardi>.

Akar, M. (2018). *İslam'da Ticari Ve Ahlâkî Prensipler*. [http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/İslam'da Ticari ve Ahlaki Prensipler.pdf](http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/İslam'da%20Ticari%20ve%20Ahlaki%20Prensipler.pdf), adresinden 16.10.2018 tarihinde alındı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA,DH.İD, 40-33.

Bildik, F. (2010). *1837-1840 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (83 Numaralı Konya Şeriye Siciline Göre (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Binbir, G. (2012). *18. ve 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretim ve Ticaret'in Denetiminde İhtisap Kurumunun Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BOA, DH.MKT,804-5.

BOA,BEO / 301 – 22554.

Bozkurt, N. (2002). Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2, 153-179.

Can, A. V., Karabınar, S. & Küçüker, M. (2012). Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 68-100.

Diken, A. & Çelebi, M. E. (2015). İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi, Değerler Bilançosu (213-247). *Değerler Bilançosu* (Ed. H. Hüseyin Bircan & Bülent Dilmaç), Konya, Çizgi Kitabevi.

Eğri, T. & Sunar, L. (2010). Türkiye'de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 41-67.

Erginli, Z. (2006). Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2). 117-181.

Eroğlu, S. (2007). *1847 – 1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erturhan, S. (2010). İslam Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, 201-246.

Göktaş, V. (2011). Ahilik ve Tasavvuf'taki Bazı Müşterek Ahlaki Ögeler. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu Kalite Merkezli Yaşam*, 20-22 Eylül 2011, Kayseri.

Hadislerle İslam. <https://hadislerleislam.diyabet.gov.tr/?p=kitap&i=1.0.367> adresinden 02.07.2019 tarihinde alındı.

Kırımlıoğlu, N. (2017). XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması. *Lokman Hekim Dergisi*,7(2), 95-109.

Kurtuluş, B. (2005). İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 737-759.

Nasır N. (2002). Anadolu Ahîliği'nin Sosyo-Ekonomik Yönleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 24, 7-15.

- Ökmen, M. & Yılmaz A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 91-112.
- Özköse, K. (2011). Ahilikte Ahlak Ve Meslek Eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 5-19.
- Selvi, D. (2016). Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(1),1-37.
- Sevici, H. (2011). *54 Numaralı Konya Şer'iyet Sicili'nin (1-190) Değerlendirme Ve Transkripsiyonu, (H. 1150 1152/M. 1738-1740)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, M. (2013). *Konya'da Tanzimat'ın Uygulanması (1840-1843 Tarihli 76 Numaralı Konya Şer'iyet Siciline Göre)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taha E. & Sunar L. (2010). Türkiye'de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler. *İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics*, Mayıs 3(5), 41-67.
- Tuş, M. (1993). *Sosyal ve Ekonomik Açısından Konya (1756-1856)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, E. (2000). Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlaki ve İktisadî Çözülmenin Akisleri. *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi* 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Konya, 361-377.
- Yılmaz, E. (2015). *II. Abdülhamit Döneminde Konya ve Kentin Yapısal Değişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.